

kompliciranju društveno-komunikacijske funkcije umjetničkog teksta. Lotman uočava komunikaciju pošiljaoca i primaoca, publike i kulturne tradicije, čitaoca sa samim sobom, čitaoca s tekstom, teksta s kulturnim kontekstom. Ukratko, tekst nije realizacija informacije na jednom jeziku, tekst je složena pojava. Umjesto formule po kojoj potrošač dešifrira tekst, Lotman uvodi formulu u kojoj potrošač opći s tekstom, stupa s tekstom u kontakte.

Drugi Lotmanov tekst u ovom broju posvećen je retorici i iznosi, pored ostaloga, i autorovu misao da umjetnički tekst ne može biti promatran isključivo kao »retorička« ili »stilistička« pojava, nego kao prepletanje obiju tendencija. Odnosi stilističkih i retoričkih strukturnih elemenata prikazani su shemom koja uključuje četiri bitna elementa: semantiku, semantičku retoriku, stilistiku i stilističku retoriku, uz tumačenje da značajniji pomaci u smjeru dominiranja svakog od spomenutih elemenata daju različite kombinacije bitnijih historijsko-semiotičkih kategorija (»romantizam«, »klasicizam« itd.).

M. I. Lekomceva piše o strukturi teksta kod Klimenta Ohridskoga (o figurama epanoda i poliptotona); H. Udam o pojmu »novog stvaranja« u sufizmu (mistički, asketski smjer u islamskim književnostima); B. M. Gasparov o dvjema pasijama J. S. Bacha, njihovoj strukturi i semantici; J. I. Levin iznosi teze uz problem nerazumijevanja teksta; S. S. Grečiškin i A. V. Lavrov o Andreju Belom kao teoretičaru stiha. Kao prilozi toj posljednjoj studiji objavljena su četiri pjesnikova teorijska teksta: **Uz pitanje o ritmu, Za budući udžbenik ritma, O ritmičkoj gesti i Ritam i smisao.**

Ivan Lozica

Semiotika kulture. Trudy po znakovym sistemam, 13, Otv. red J. Lotman. Učenyje zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta, 546. Tartu 1981, 120 str.

Broj posvećen semiotici kulture počinje raspravom E. M. Meletinskog,

iscrpnom i zanimljivom analizom semantičke strukture tlingitskih mitova o Gavranu. Drugi je prilog A. J. Gureviča o sagi i istini, a trećem, koji nosi naslov **Literatura i mitologija** i kojemu su autori J. M. Lotman i Z. G. Mine, posvetit ćemo posebnu pažnju.

Autori pišu o dva aspekta odnosa mita i umjetničke (pisane) književnosti. Prvi, evolucijski pristup, uzima mit kao predliterarnu pojavu, kao stupanj spoznaje koji prethodi pisanoj književnosti. Mit i literatura ne postoje u toj koncepciji istodobno, nego sukcesivno. Literatura zamjenjuje mit, koji je u nju ugrađen samo u obliku preostataka i fragmenata. Hegelijanski pojam trijade stvorio je i treći stupanj tom pristupu: mit i literatura prevladavaju se u stupnju »mitološke umjetnosti«, jakoj tendenciji u umjetnosti našeg stoljeća.

Tipološki pristup vidi u mitu i umjetnosti istodobne suprotstavljene suštave.

Autori smatraju da oba pristupa nastaju na temelju različitih aspekata modeliranog objekta, koji je po svojoj prirodi složen i omogućuje i jedan i drugi (a možda i još koji) pristup. Kulturne se pojave odlikuju heterogenošću, semiotičkim poliglotizmom, pa i istraživanje pretpostavlja mnogostrukost dešifriranja.

Idealizirani model kulture jest dvokanalni model diskretnih i nediskretnih informacija. Diskretne tekstove dešifriramo kodovima zasnovanim na principima sličnosti i razlika i pravila slaganja i razlaganja teksta, a nediskretne uz pomoć mehanizma jednakosti ili sličnosti oblika i pravila izravne identifikacije, pri čemu se dva teksta promatraju kao jedan, a ne kao dva (s diskretnoga gledišta) različita teksta. Mit pripada tekstovima s dominacijom nediskretnog principa, literaturom dominira diskretni princip, iako se i u mitu i u literaturi prepleću oba principa. Mit ne podliježe linearnom razvijanju vremena, ne počinje rađanjem i ne završava smrću. Ciklička koncepcija mitskog vremena, kao glavica kupusa

svojim listovima, svakim listom uz varijacije ponavlja sve ostale situacije mita — iz jedne jezgre kružnim razvijanjem izrasta mit. Izomorfistički pristup sve mitove promatra kao varijante jedne jedine invarijante, Jedinog Sižea. Mitološka sfera u starom je svijetu usko povezana uz život zajednice, uz kružni tok prirode. U ranim fazama mit se nije pripovijedao nego igrao kao ritualno prikazanje u kojem je verbalni dio bio samo komponenta. Ritual je omogućavao kolektivno pamćenje mita. Osim mitova, koji pamte »pravilni« poredak svijeta, u zajednici su nastajale i poruke verbalnog tipa koje nisu bile igrane nego pripovijedane (uz mimiku i gestu) i koje su govornice o »nepravilnom«, o ekscesima, o onome što se dogodilo jedanput i što se ne ponavlja. Takve poruke nisu se pamtile kao mitovi, a ako je bilo potrebno zapamtiti koju takvu poruku, tada se to provodilo prevođenjem pripovijedanja na sinkretički jezik rituala i mitologizacijom takve povijesne epizode. Miješanjem, oba su sustava pretrpjela brojne transformacije — životna, tj. povijesna informacija postaje tekst, a s druge strane mitološki materijal unošenjem povijesnih, životnih spoznaja dobiva diskretnost verbalnog mišljenja, kategorije **početka i kraja**, linearnu vremensku organizaciju. Jedinstven lik tako poprima različita obilježja, umjesto unificiranog lika imamo tragične i božanske heroje, komične ili demonske dvojnike — svaki mitski lik može biti shvaćen kao dva ili više suprotstavljenih heroja. Tako se javljaju **mitske situacije rodoskvrnuća i ubojstava**.

Najvidljiviji rezultat linearnog razvoja cikličkih tekstova jest pojava dvojnika, od Menandra pa do romana našeg stoljeća. Autori smatraju da bi se u obrnutom procesu (povratak cikličkom tekstu) dvojnici morali stopiti u jedan lik. Konvergencija mitskih i povijesno-životnih narativnih tekstova dovela je do nestajanja sakralno-magijske funkcije s jedne (mitske) strane i do napuštanja neposredno praktičnih zadataka s druge (povijesno-životne) strane. Drugim

riječima, tako je rođeno umjetničko pripovijedanje.

Diskretno i nediskretno mišljenje, logika i mitologija kao dva tipa spoznaje konvergiraju u sferi umjetnosti i to je stalni faktor ljudske kulture. Četiri su bitna trenutka djelovanja mitologije na umjetnost: epoha stvaranja epova, rođenje drame, rođenje romana i rođenje umjetničke kinematografije. Nastanak epa i romana mogao bi se protumačiti kao prenošenje mitologije u diskretni svijet verbalne umjetnosti, a nastanak drame i kinematografije kao sinteza razvijene verbalne umjetnosti s nediskretnim jezikom pokreta tijela i nasljeđem rituala. Ep i roman smještaju mit u sferu povijesno-životne narativnosti, a teatar i kinematografija smještaju povijesno-životne tekstove u sferu mitologije. Autori na primjerima viteškog i pikarskog romana pokazuju uklapanje mitoloških elemenata u novu cjelinu, stvaranje sekundarne cikličnosti itd. Invarijanta npr. pikarskog romana takva je da su epizode slične jedna drugoj, ali i svaka je epizoda slična cjelini. Za razliku od nemitoloških tekstova, mitološki podrazumijevaju aktivnost publike. Publika na sajamskim predstavama i u kino-dvoranama aktivnija je od teatarske publike, publika u crkvi aktivnija je od auditorija na predavanju. Sinkretizam i nediskretnost filmskog jezika uzrok su izrazitoj mitogenosti filmske umjetnosti, gdje se često stvara invarijantni model karaktera i gdje se stvaraju ciklusi jednog lika ili jednog glumca. Suprotstavljajući holivudskom mitu o uspjehu drugu, humanu filmsku mitologiju o nesretniku, Chaplin je nadovezao svoje stvaralaštvo na poetiku bajke u kojoj glupak pobjeđuje pametnog i slabiji jačeg.

Mit na umjetnost djeluje spontano, bez obzira na subjektivnu orijentaciju autora tekstova. Druga polovica tog zanimljivog članka prati i interpretira javljanje različitih mitogenih pojava u umjetnosti raznih epoha, od ranih početaka pa do »neomitologizma« naših dana, da bi se pokazalo kako vrijednosti starog svijeta, mitova i folkloru nisu suprotstavljene

ne vrijednostima umjetnosti kasnijih epoha, nego zajedno s njima čine najveća dobra svjetske kulture.

V. M. Zivov piše o bogohulnoj poeziji u sistemu ruske kulture krajem 18. i početkom 19. stoljeća, a J. M. Lotman daje kratak komentar uz taj članak. Broj završava radovima J. Mukašovskog o filmu: prvi je pokušaj strukturne analize glumačke individualnosti Ch. Chaplina u **Svjeta-lima velegrada**, a drugi tretira pitanja estetike filma.

Ivan Lozica

Tekst v tekste. Trudy po znakovym sistemam, 14, Red. J. Lotman, Učenje zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta, 567, Tartu 1981, 96 str.

Lotmanov uvodni tekst daje nam izvrsnu sliku problema teksta u tekstu. Tekst je danas u žarištu interesa humanističkih znanosti, ali i kao svi pojmovi u modi i on je mnogoznačan. Promatramo li odnos teksta i jezika, jezik može biti shvaćen kao svojevrsna bit koja se u tekstu otjelovljuje, materijalizira — jezik pretvodi tekstu, tekst u jeziku nastaje. Jezik se uzima kao pankronijski zatvoreni sustav koji može rezultirati beskonačnim mnoštvom tekstova. Za razliku od lingvističke koncepcije teksta, teorija književnosti misli o tekstu kao o u sebi zatvorenom, dovršenom ostvarenju sa specifičnom imanentnom strukturom. Dok je u prvom slučaju jezik trajna pojava, a tekst njegovo ostvarenje u vremenu, ovdje tekst postaje nešto trajno ili nešto što stvara svoje vlastito unutrašnje vrijeme. Za teoriju književnosti tekst je primaran, a kôd kojim je kodiran, tj. jezik, iščitava se tek iz njega.

U općem sustavu kulture tekst ima dvije temeljne funkcije: adekvatno prenošenje značenja i rađanje novih smislova. Prva funkcija jest prenošenje konstantne informacije između pošiljaoca i primaoca. Razlika u poruci na ulazu i izlazu u slučaju prve funkcije jest rezultat tehničke ne-

savršenosti sustava, ali u slučaju druge funkcije ta je razlika bit djelovanja teksta. Unutrašnja raznorodnost teksta u drugom slučaju jest preduvjet — tekst toga tipa ne može biti adekvatno opisan u perspektivi samo jednog jezika. Višestruka kodiranost takvog teksta čini ga generatorom smisla, a ne prenositeljem. Tekst je ovdje »semiotički prostor u kojem uzajamno djeluju, interferiraju i hijerarhijski se organiziraju jezici«.

Lotman piše o Proppovim težnjama da iz različitih tekstova kao varijanti jednog teksta derivira jedan tekst — kôd i o Bahtinovoju koncepciji unutrašnje konfliktnosti teksta, piše o pragmatički teksta kao djelovanju teksta na nešto izvan teksta (drugi tekst, čitalac, kulturni kontekst). Pragmatičke veze mijenjaju strukturu teksta i nadovezuju smislove, ali ne mogu unositi u tekst kodove koji tamo već ne postoje. Pragmatički princip predstavlja aktivnu stranu funkcioniranja teksta kao takvog. Tekst traži sugovornika, to je dijaloška priroda spoznaje. Da bi djelovao, tekst traži drugi tekst. Vanjski se tekst u imanentnom svijetu drugog teksta transformira, ali se transformira i sam tekst u kojem se vanjski tekst našao — podtekstovi se transformiraju po za njih tuđim zakonima, stvaraju se nove poruke. Isto tako, unosimo li značajniji broj novih tekstova u kulturu (koju možemo shvatiti kao veliki tekst), ne samo da će se uneseni tekstovi prilagođivati strukturi kulture, nego će to potaknuti i samorazvoj te kulture.

Tekst u tekstu, kao retorička tvorovina toliko draga našem stoljeću, zaoštava moment igre u tekstu, potcrtava ulogu granica teksta. Lotman piše o baroknim prodorima slikarstva u skulpturu i obrtno, o silasku kazališnog čina sa scene u publiku; riječ je o igri stvarnosti i uvjetovanosti svojstvenoj svakoj situaciji gdje imamo tekst u tekstu. Jednostavni oblik teksta u tekstu jest film u filmu ili predstava u predstavi, kodiranje podvostručenim kodom. Udvostručivanje je najjednostavniji način osvješćivanja organizacije teksta.